

УДК 343.122

О. О. Кочура

ПРАВОВИЙ ІНСТИТУТ ПРЕДСТАВНИЦТВА НЕПОВНОЛІТНЬОГО ПОТЕРПІЛОГО ЯК ОДИН З ВИДІВ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ГАРАНТІЙ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ТА ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ ОСІБ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Розглянуто поняття та систему кримінальних процесуальних гарантій, однією із складових якої є правовий інститут представництва неповнолітнього потерпілого. Проаналізовано поняття представництва як явища, що включає в себе правовідносини між потерпілим і представником та процесуальну діяльність представника. Визначено поняття законного представника, виділено коло осіб, які можуть бути законними представниками неповнолітнього потерпілого, а також розглянуто участь законних представників неповнолітніх потерпілих під час кримінального провадження.

Ключові слова: кримінальні процесуальні гарантії, неповнолітній потерпілий, представництво, законний представник, близькі родичі.

За дослідженням проблема гарантій та забезпечення прав і свобод людини є однією зі складних проблем сучасності, якій приділяється належна увага для впровадження у життя цих положень, передбачених, насамперед, Конституцією України. Саме Основний Закон закріплює загальнолюдське гуманітарне підґрунтя Української держави, визначає її зміст і спрямованість діяльності, та власне, гарантій прав та свобод людини і громадянина. Зокрема, ст. 3 Конституції України належить до самих підвалин суспільного й державного ладу, є нормативно-юридичним фундаментом гуманістичного спрямування розвитку суспільного і державного життя

© Кочура О. О., 2013

Україні, «задає тон» усім подальшим конституційним приписам, які відображають реальний або бажаний стан людини у суспільстві, регулюють її відносини з державою, визначають їх взаємовідносини, спрямовують в цілому політику держави на утвердження й ефективне забезпечення прав і свобод людини.

Дослідженням гарантій прав і свобод людини та громадянина та їх забезпеченням займалися такі вчені, як: М. І. Абдуллаєв, О. М. Бандурка, М. В. Вітрук, А. Д. Воєводін, К. Г. Волинка, М. М. Губенко, В. Є. Гулієв, С. М. Гусаров, Т. М. Заворотченко, А. М. Колодій, В. В. Копейчиков, В. А. Кубинський, С. Л. Лисенков, О. А. Лукашкова, І. Ю. Магновський, М. І. Матузов, В. Ф. Погоріако, П. М. Рабінович, І. В. Ростовщikov, Ф. М. Рудінський, В. Ф. Сіренко, А. П. Таранов, І. А. Тімченко, Г. І. Чангулі, В. М. Чхквадзе, О. О. Юхно та інші.

Однак правовий інститут представництва неповнолітнього потерпілого як один з видів кримінальних процесуальних гарантій забезпечення прав та законних інтересів неповнолітнього потерпілого концептуально та окремо не досліджувався. Тому існує необхідність проаналізувати це питання з точки зору сучасного національного законодавства, а також процесів становлення цього правового інституту у кримінальному провадженні України, що сприятиме їх більш ефективному науковому дослідженню. Спроба провести такий аналіз є метою цієї статті.

У сучасній енциклопедичній літературі під поняттям «гарантії» (від французької – *garantie* – забезпечення, запорука) прав та свобод людини і громадянина розуміють умови, засоби, способи, які забезпечують здійснення у повному обсязі всебічної охорони прав та свобод особи. Поняття «гарантії» охоплює всю сукупність об'єктивних і суб'єктивних чинників, спрямованих на практичну реалізацію прав та свобод, на усунення можливих перешкод їх повного або належного здійснення [1, с. 555]. У словнику С. І. Ожегова гарантія визначається, як поручництво, порука в чомусь, забезпечення [2, с. 130]. Великий тлумачний словник сучасної української мови дає таке визначення гарантії: «Гарантія – порука в чомусь, забезпечення чого-небудь» [3, с. 173].

Гарантії прав і свобод людини та громадянина, як наголошує М. М. Гуренко, є системою норм, принципів, умов і вимог, які у своїй сукупності забезпечують дотримання прав, свобод і законних інтересів. Ефективність цієї системи залежить від різноманітних факторів, але основним серед них є належність визначених елементів у системі функціонування державної влади. До них відносяться: належність Основного Закону, дія якого не може бути зупинена самовільно; визнання державної влади вихідною від Конституції, закріплення на конституційному рівні основних прав і свобод людини та громадянина; наявність незалежної судової влади. Система

гарантій прав і свобод людини включає засади як економічного, так і соціального та правового характеру, які необхідні для реалізації прав і свобод та механізму їх захисту [4, с. 124]. Що ж слід називати процесуальними гарантіями? В науці кримінального процесу гарантії характеризуються, як правило, через поняття «засоби» або «способи», а також «умови» [5, с. 8; 6, с. 126; 7, с. 187; 8, с. 156]. Так, гарантіями кримінального судочинства М. С. Строгович визнає встановлені законом засоби, за допомогою яких охороняються та забезпечуються права та законні інтереси осіб, які беруть участь у кримінальному процесі [9, с. 56]. В той же час М. М. Михеєнко дав своє визначення гарантіям кримінального провадження, а саме: «процесуальні гарантії – це передбачені законом засоби забезпечення завдань кримінального судочинства й охорони прав і законних інтересів осіб, які беруть у ньому участь». До них він відносить процесуальну форму, засади кримінального процесу, процесуальні обов'язки його учасників і заходи забезпечення кримінального провадження [10, с. 32]. Крім цього, кримінальними процесуальними гарантіями Л. М. Лобойко називає «визначені процесуальним законом засоби забезпечення ефективного функціонування кримінального процесу». Крім цього він визначає систему цих гарантій, до якої входять: достатній ступінь урегульованості кримінальної процесуальної діяльності; кримінальна процесуальна форма; засади кримінального процесу; процесуальний статус учасників кримінального провадження; можливість застосування заходів забезпечення кримінального провадження (запобіжних та інших заходів); судовий контроль; прокурорський нагляд; відомчий контроль; обґрунтування процесуальних рішень і ускладнений порядок прийняття деяких із них (про обшук в житлі особи, про взяття особи під варту тощо); право на оскарження дій і рішень органів та посадових осіб, які ведуть процес; юридична відповідальність [11, с. 19]. На нашу думку, виходячи з положень чинного КПК України, до вказаного слід додати ще й процесуальне керівництво прокурором досудового розслідування. Більшість науковців цілком виправдано сходяться на тому, що усі кримінальні процесуальні гарантії взаємопов'язані між собою, утворюють єдину і нерозривну цілісність. При цьому взаємопов'язаність розглядуваних гарантій, як наголошує Е. Ф. Куцова, служить забезпеченням їх реальності; приводить до того, що вони є не розрізною сумою засобів, а системою кримінальних процесуальних гарантій прав та законних інтересів учасників кримінального провадження, які взаємопідкріплюють одна одну [6, с. 128], що ми підтримуємо.

Необхідність у забезпеченні більш підвищеного захисту прав та законних інтересів неповнолітніх потерпілих обумовлена їх фізичною, емоційною, інтелектуальною незрілістю. Як зазначено в резолюції 40/33 Генеральної Асамблеї ООН від 29 листопада 1985 року,

«молодь, перебуваючи на ранньому етапі розвитку людської особистості, потребує особливої турботи і допомоги в галузі фізичного, духовного і соціального розвитку, а також у правовому захисті в умовах миру, свободи, гідності та безпеки» [12]. Крім цього, в преамбулі до Декларації прав дитини, яка була прийнята резолюцією 1386 (XIV) Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1959 року, вказано на те, що дитина потребує спеціальної охорони та піклування, включаючи належний правовий захист, внаслідок її фізичної і розумової незрілості [13]. Ідея про те, що діти мають право на особливу турботу і допомогу, стала відправною під час розробки норм національного законодавства, спрямованих на забезпечення гарантій, які дозволяють забезпечити підвищену правову допомогу неповнолітнім у всіх сферах суспільного життя, включаючи правосуддя. Положення п. 1 ст. 39 Конвенції про права дитини, яка була прийнята резолюцією 44/25 Генеральної Асамблеї від 20 листопада 1989 року, зазначено: «у всіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини» [14], були імплементовані у чинне законодавство України.

Під час проведення кримінального провадження необхідність у забезпеченні особливих гарантій прав неповнолітніх потерпілих обумовлена не лише турботою про їх особисті інтереси, а й міркуваннями суспільної користі. Зацікавленість суспільства в тому, щоб дитина, яка на собі відчула будь-яке насильство, яка стала жертвою кримінального правопорушення, мала можливість повернутися до нормального життя і згодом стала законослухняним громадянином, не викликає сумнівів. Тому в ст. 39 Конвенції про права дитини закріплено зобов'язання держави вживати всіх необхідних заходів для того, щоб сприяти фізичному і психологічному відновленню та соціальній реінтеграції дитини, яка є жертвою будь-яких видів нехтування, експлуатації чи зловживань, катувань чи будь-яких жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поводження, покарання чи збройних конфліктів. Таке відновлення має здійснюватися в умовах, що забезпечують здоров'я, самоповагу і гідність дитини [14]. Тому з метою компенсації нездатності неповнолітніх потерпілих самостійно здійснювати повноцінний захист своїх прав і законних інтересів, що обумовлена їх емоційною, духовною та інтелектуальною незрілістю, та задля створення умов для подальшої реінтеграції цієї дитини в суспільство в національному кримінальному процесуальному законодавстві сформовано систему взаємопов'язаних норм, що встановлюють додаткові процесуальні гарантії, які забезпечують режим підвищеного захисту прав і законних інтересів цих учасників кримінального провадження. Необхідно відзначити, що забезпечення таких гарантій

досягається за допомогою істотних відступів від загального порядку кримінального провадження, що призводить в кінцевому підсумку до диференціації кримінальної процесуальної форми. При цьому М. С. Строгович зазначав: «Суттєвий відступ від єдиного порядку судочинства допускається не в напрямі спрощення, а в зворотному напрямі, у встановленні за певними групами кримінальних проваджень додаткових гарантій, в ускладненні процесуальних форм, наприклад у провадженнях щодо неповнолітніх ...» [15, с. 25]. Найважливішою умовою, що гарантує неповнолітньому потерпілому конституційне право на захист прав та законних інтересів, що випливає із положень ст. 59 Конституції України, є право мати представника (адвоката), яке покликане забезпечити його додатковою правовою допомогою. Представництво – це складне явище, воно включає в себе правовідносини між потерпілим і представником та процесуальну діяльність представника. Так, О. В. Демченко висловлює думку про те, що представництво – це сукупність процесуальних і матеріальних правовідносин однієї особи від імені та в інтересах іншої особи, а також процесуальна діяльність, яка здійснюється на основі цих правовідносин [16, с. 52]. В свою чергу, В. В. Мелешко представництво характеризує як інститут, тобто «сукупність правових норм, що регулюють однорідні суспільні відносини, пов'язані з наданням однією особою правової або іншої допомоги іншій особі у разі захисту своїх прав та інтересів» [17, с. 16]. З цього вбачається, що ці два поняття не є протилежними, а тільки доповнюють одне одного, тому цю точку зору ми підтримуємо. Отже, представництво як правовий інститут прийнято розділяти на два види: законне і договірне [16, с. 54]. У випадках, коли неповнолітній потерпілий не наділений належним обсягом дієздатності щодо реалізації наданих йому процесуальних прав, до участі у кримінальному провадженні залучається його законний представник. Відповідне положення передбачене з метою забезпечення прав неповнолітнього потерпілого у тих випадках, коли сам він скористатися ними не спроможний (ст. 59 КПК України). Питання участі у кримінальному провадженні законного представника неповнолітнього потерпілого визначається на засадах, аналогічних участі у кримінальному провадженні законного представника підозрюваного, обвинуваченого (ст. 44 КПК України). При цьому ч. 2 ст. 44 КПК України встановлює перелік осіб, які можуть бути залучені як законні представники неповнолітнього потерпілого. До них належать: батьки (усиновлювачі), а в разі їх відсутності – опікуни, піклувальники особи, інші повнолітні близькі родичі чи члени сім'ї, а також представники органів опіки і піклування, установ і організацій, під опікою чи піклуванням яких перебуває неповнолітній. Перелік осіб, які визнаються близькими родичами та членами сім'ї, міститься у п. 1 ст. 3 КПК України. Ними є: чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка,

пасинок, падчерка, рідний брат, рідна сестра, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням, а також особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки, у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі. Залучення інших осіб як законних представників не допускається.

Виходячи з вищевикладеного, слід зробити висновок, що підставою появи у кримінальному провадженні законного представника неповнолітнього потерпілого є наявність обставин, що перешкоджають здійсненню цим учасником кримінальних процесуальних відносин або виключають його участь у силу свого віку, тобто неповноліття, а також родинні зв'язки, в яких законний представник знаходиться з цією особою. Але ми вважаємо, що в положеннях вищезазначених статей чинного КПК України не зовсім чітко прописані права, якими може користуватися цей учасник кримінального провадження. Так, у ч. 5 ст. 44 КПК України зазначено, що законний представник користується процесуальними правами особи, інтереси якої він представляє, крім процесуальних прав, реалізація яких здійснюється безпосередньо особою, яку він представляє, і не може бути доручена представнику. В той же час доречно постає питання, що робити та якими правами може користуватися законний представник, коли потерпілим є немовля або малолітня дитина, яка в силу свого фізичного та психічного стану не може усвідомлювати те, що з нею відбувається? Тому за необхідне вважаємо потребу внести відповідні зміни до чинного КПК України.

Чинне кримінальне процесуальне законодавство регламентує участь у процесі такого його учасника, як представника потерпілого, неконкретно, і зовсім не регулюється питання про необхідність участі представника неповнолітнього потерпілого. Зазначається лише, що представниками потерпілого відповідно до ст. 58 КПК України можуть бути особи, які у кримінальному провадженні мають право бути захисниками. При цьому представники (адвокати) користуються процесуальними правами потерпілого, інтереси якого він представляє, крім процесуальних прав, реалізація яких здійснюється безпосередньо потерпілим і не може бути доручена представнику. Ми вважаємо, що лише отримання кваліфікованої юридичної допомоги в особі професійного юриста, а саме адвоката, є гарантією реалізації захисту прав та законних інтересів неповнолітнього потерпілого. Лише кваліфікований юрист, який досконало володіє нормами кримінального та кримінального процесуального права, може надати дійову допомогу в рамках закону у збиранні доказів, своєчасному заявленні клопотань, реагуванні на порушення процесуальних прав неповнолітнього потерпілого, грамотному ознайомленні з матеріалами кримінального провадження тощо

[19, с. 334]. Необхідно також підкреслити, що відсутність цієї норми порушує принцип рівності учасників процесу перед законом і судом, тому що, наприклад, інтереси неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого під час проведення досудового розслідування та судового провадження в обов'язковому порядку представляє захисник. Таким чином, на нашу думку, що правильною була б також обов'язкова участь захисника у кримінальних провадженнях, де потерпілим від кримінального правопорушення є неповнолітня або малолітня особа. Участь адвоката у таких провадженнях не лише забезпечить надання неповнолітній особі відповідної юридичної допомоги, а й відповідну підтримку, адже адвокат, який є представником інтересів неповнолітнього потерпілого, належним чином зможе регулювати правові відносини з органами досудового розслідування та суду, що має важливе практичне значення.

Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що кримінальні процесуальні гарантії забезпечення прав та законних інтересів неповнолітнього потерпілого являють собою комплекс певних процесуальних гарантій, що існують у чинному кримінальному процесуальному законодавстві, та складається із системи норм, принципів, умов і вимог, що у своїй сукупності забезпечують дотримання прав, свобод та законних інтересів осіб. Але наявний нині процесуальний правовий інструментарій гарантій захисту і забезпечення прав та законних інтересів неповнолітнього потерпілого у кримінальному процесі можна вважати недостатнім, тому він потребує подальшого удосконалення та окремого дослідження.

Список використаних джерел: 1. Юридична енциклопедія : у 6 т. – Т. 1 : А–Г. / [редкол.: Ю. С. Шемшученко та ін.]. – К. : Укр. енцикл., 1998. – 672 с. 2. Ожегов С. И. Словарь русского языка / С. И. Ожегов ; под ред. Н. Ю. Шведовой. – 20-е изд., стер. – М. : Рус. яз., 1988. – 750 с. 3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2002. – 1440 с. 4. Гуренко М. Н. Конституционное право Украины : курс лекций / М. Н. Гуренко. – Мариуполь : Юрт, 1999. – 278 с. 5. Куцова Э. Ф. Гарантии прав личности в советском уголовном процессе / Э. Ф. Куцова. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1972. – 114 с. 6. Куцова Э. Ф. Гарантии прав личности в советском уголовном процессе / Э. Ф. Куцова. – М. : Юрид. лит., 1973. – 200 с. 7. Володина Л. М. Гарантии прав личности при прекращении уголовных дел по реабилитирующим основаниям / Л. М. Володина // Актуальные вопросы борьбы с преступностью / отв. ред. В. Д. Филимонов, М. К. Свиридов. – Томск : Изд-во Томск. ун-та, 1984. – С. 186–188. 8. Загальна теорія держави і права : навч. посіб. / за ред. В. В. Копейчикова. – К. : Юрінком Інтер, 1999. – 317 с. 9. Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса : [в 2 т.] / М. С. Строгович. – М. : Наука, 1970. – 516 с. 10. Михеєнко М. М. Кримінальний процес України : [підручник] / М. М. Михеєнко, В. Т. Нор, В. П. Шибіко. – 2-ге вид., переробл. і доповн. – К. : Либідь, 1999. – 536 с. 11. Лобойко Л. М. Кримінально-процесуальне право : курс лекцій : [навч. посіб.] / Л. М. Лобойко. – К. : Істина, 2005. – 456 с. 12. Резолюція 40/33 Генеральної Асамблеї ООН від 29 листопада 1985 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon>.

rada.gov.ua/laws/show/995_208. 13. Декларация прав ребенка : прин. резолюцией 1386 (XIV) Генеральной Ассамблеи ООН от 20 нояб. 1959 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/childdec.shtml. 14. Конвенция о правах ребенка : прин. резолюцией 44/25 Генеральной Ассамблеи от 20 нояб. 1989 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/childcon.shtml. 15. Строгович М. С. Право обвиняемого на защиту и презумпция невиновности / М. С. Строгович. – М. : Наука, 1984. – 143 с. 16. Демченко Е. В. Участие потерпевшего и его представителя в доказывании : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Демченко Елена Васильевна. – М., 2001. – 188 с. 17. Мелешко В. В. Институт представителей участников уголовного процесса (по материалам Республики Беларусь) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Мелешко Валерий Владимирович. – М., 1994. – 165 с. 18. Тетюев С. В. Проблемы участия законного представителя в допросе несовершеннолетнего подозреваемого, обвиняемого на предварительном расследовании / С. В. Тетюев // Материалы Всероссийской научно-практической конференции, посвященной 95-летию Башкирского государственного университета. – Ч. I. – Уфа : РИО БашГУ, 2004. – С. 249–258. 19. Тимошенко А. В. Совершенствование механизма защиты имущественных прав гражданского истца в предварительном расследовании / А. В. Тимошенко // Антология научной мысли. – М. : Статут, 2008. – С. 333–337.

Надійшла до редколегії 28.10.2013

Кочура А. А. Правовой институт представительства несовершеннолетнего потерпевшего как один из видов уголовных процессуальных гарантий обеспечения прав и законных интересов несовершеннолетнего потерпевшего

Рассмотрены понятие и система уголовных процессуальных гарантий, одной из составляющих которой является правовой институт представительства несовершеннолетнего потерпевшего. Проанализировано понятие представительства как явления, которое включает в себя правоотношения между потерпевшим и представителем и процессуальную деятельность представителя. Определено понятие законного представителя, очерчен круг лиц, которые могут быть законными представителями несовершеннолетнего потерпевшего, а также рассмотрено участие законных представителей несовершеннолетних потерпевших в ходе уголовного производства.

Ключевые слова: уголовные процессуальные гарантии, несовершеннолетний потерпевший, представительство, законный представитель, близкие родственники.

Kochura O. O. Representation of minor victims as procedural guarantee of keeping their rights and interests

The relevance of the research concerns the study of the conception and system of criminal procedural guarantees that includes: criminal procedural form; principles of criminal procedure; legal status of criminal procedure's participants; possibility of

using compulsion (restraint and other measures); judicial control; prosecutor's supervision; departmental control; justification of judicial decisions and complicated procedure to make some of them (search, imprisonment, etc.); right for appeal against the actions and decisions of official bodies; legal responsibility.

Criminal procedural guarantees of minor victims' rights and interests are a set of specific procedural guarantees that consists of norms, principles, and requirements that provide protection of minor person's rights, freedoms and legal interests.

Representation at criminal procedure is a legal institute that consists of relationships between a victim and a representative and criminal activity of the representative.

The author of the article defines conception of legal representation and the range of persons who could be minor victims' legal representatives. The author researches participation of legal representatives in investigative actions. It is emphasized that grounds for legal representative participation in criminal proceedings are: existence of circumstances, which exclude participation of a minor victim and family relationships between legal representative and minor victim.

Keywords: criminal procedural guarantees, minor victim, representation, legal representative, close relatives.

